

Отримано: 10 червня 2019 р.

Прорецензовано: 14 червня 2019 р.

Прийнято до друку: 18 червня 2019 р.

e-mail: Kotsmo67@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2019-8-46-50

Коць М. О., Ятчук Т. М. Психолого-педагогічні засади корекції порушень особистісної сфери в підлітків з особливими освітніми потребами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 8. С. 46–50.

УДК 159.922.6:376.015.3-053.2/6

Коць Михайло Онисимович,
кандидат психологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
Ятчук Тетяна Миколаївна,
магістрантка факультету психології і соціології,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНЬ ОСОБИСТІСНОЇ СФЕРИ В ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті проаналізовано психолого-педагогічні засади корекції порушень особистісної сфери в підлітків з особливими освітніми потребами. Сформовано комплексну програму для роботи з такою особливою категорією дітей. Висвітлено специфіку основних напрямків роботи з такими дітьми, що ґрунтуються на попередніх діагностичних дослідженнях. Обґрунтовано потребу базування корекційних програм не на специфіку освітніх закладів, а на можливості учнів та їхні характерологічні й особистісні особливості. Узагальнено основні форми роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби: загальноосвітня підготовка, корекційно-розвивальне навчання, компенсаторно-адаптаційне навчання та абілітаційне навчання. Подано орієнтовну корекційну програму, що складається з дванадцяти занять.

Ключові слова: корекційна робота, діти з особливими освітніми потребами, особистісна сфера.

Mykhailo Kots,
PhD in Psychological Sciences, Associate Professor Lesya Ukrainka Eastern European National University
Tetiana Yatchuk,
Masters student, Department of Psychology and Sociology Lesya Ukrainka Eastern European National University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CORRECTION OF VIOLATIONS OF THE PERSONAL SPHERE IN ADOLESCENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article analyzes the psychological and pedagogical bases of correction of violations of the personal sphere in adolescents with special educational needs. A comprehensive program has been formed to work with such special category of children. The specifics of the main directions of work with such children, which are based on previous diagnostic studies, are highlighted. The necessity of resistance of correctional programs to the specifics of educational institutions, and the opportunities of students and their character and personal characteristics are justified. The paper summarizes the main forms of work with children with special educational needs: basic education, remedial and developmental education, compensatory-adaptive training, and abhazia training. An approximate correctional program consisting of twelve classes is presented.

Key words: correctional work, children with special educational needs, personal sphere.

Постановка проблеми. На сьогодні вивчення та формування умов для всебічного розвитку осіб, що мають особливі освітні потреби, набуло значної актуальності. Інклюзивна система освіти й різноманітні корекційні методики побудовані на особливостях особистісної сфери таких учнів. Різноманіття методів психологічної допомоги зумовлює пошук найбільш оптимальних та індивідуальних методів роботи. Проаналізувавши й систематизувавши наявні корекційні форми роботи, ми виявили потребу в індивідуальному підході та врахуванні можливостей усіх учасників таких занять, а також особливостей підліткового віку під час добору технік і методів корекційного впливу.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. У психології актуальними питаннями є сенсомоторна (П. Жоров, О. Конопкін, В. Чудновський), вольова (В. Іванніков, В. Селіванов), емоційна (Я. Рейковський, О. Чебикін), мотиваційна (О. Ксенофонтова, А. Файзуллаєв), моральна (Б. Братусь, П. Якобсон), особистісна (К. Абульханова-Славська, І. Чеснокова) саморегуляція. У соціальній психології вивчають механізми ціннісної саморегуляції (І. Кон, В. Семенов, В. Ядов).

Емоційно-поведінкові розлади особистості стали предметом наукових психологічних досліджень низки закордонних дослідників (А. Bandura, М. Braun, R. Walter, Z. Berkowits, А. Buss, К. Lorens, С. Richard, G. Kaufmann).

З психолого-педагогічного погляду представлено теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (О. Безпалько, І. Бех, І. Булах, І. Зверєва, А. Рижанова); основи соціально-правового

захисту дітей та молоді (Н. Агаркова, О. Караман, І. Ковчина, Ж. Петрочко); особливості професійної діяльності соціального педагога з дезадаптованими категоріями дітей і технології соціально-педагогічної роботи з ними (Л. Анісімов, Л. Артюшкіна, О. Балакірева, Г. Бевз, Р. Вайнола, Т. Василькова, Ю. Василькова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, А. Мудрик, А. Полянничко, С. Харченко).

Мета статті – вивчити порушення особистісної сфери в підлітків, що мають особливі освітні потреби, щоби виробити орієнтовну схему корекційної роботи.

Матеріали і методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-практичної літератури з проблеми дослідження; емпіричні – різноманітні форми роботи, як групові, так і індивідуальні, з-поміж них: ігрові інтерактиви, корекційні вправи, елементи арттерапії та казкотерапії, а також психологічні метафоричні картки.

Виклад основного матеріалу. Поняття «діти з особливими освітніми потребами» широко охоплює всіх учнів, чиї освітні проблеми виходять за межі традиційної норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей і дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків тощо). Загальноживаний термін «діти з особливими освітніми потребами» наголошує, що потрібно забезпечити додаткову підтримку в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку.

Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення «особливих потреб», зокрема в країнах Європейської спільноти, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standard Classification of Education): «Особливі освітні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал (для надання допомоги в процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, зокрема допоміжні та корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових спеціальних послуг)» [7, с. 36].

В. О. Седнева, розкриваючи основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку, виокремлює чотири варіанти навчання: 1) загальноосвітня підготовка; 2) корекційно-розвивальне навчання; 3) компенсаторно-адаптаційне навчання; 4) абілітаційне навчання [11, с. 4–6].

Учні з особливими освітніми потребами мають певні труднощі у володінні власними емоціями та вмкненні вольової регуляції діяльності. Також виявлено відсутність достатніх знань про емоції людини, а також способи їх вираження. Відповідно постає потреба сформувати адекватні знання учнів про емоційно-вольову сферу особистості, розвинути вміння контролювати власні емоційні прояви й вольову сферу та сформувати орієнтовні корекційні програми для учнів, що мають особливі освітні потреби [8].

Наші теоретико-емпіричні дослідження емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами дали змогу виявити труднощі в контролі дітьми власних емоційних реакцій, установленні тісних емоційних контактів, високий рівень тривожності, а також недостатню розвиненість вольових зусиль і вольових якостей [9]. Такі результати засвідчують, що потрібно корегувати емоційно-вольову сферу загалом і тривожність зокрема.

Зважаючи на виокремлені напрямки роботи, ми сформуваємо корекційну програму, яка містить 12 занять тривалістю 35–45 хвилин.

На основі низки корекційних програм [1; 2; 3; 4; 9; 5; 6; 10; 11] розроблено синтезовану корекційну програму відповідно до особливостей вибірки досліджуваних (табл. 1).

Таблиця 1

Програма корекції порушень особистісної сфери в підлітків з особливими освітніми потребами

№ з/п	Назва заняття	Компонент особистісної сфери	Вправи	Тривалість заняття
1	Знайомимось, граючись	Емоційна сфера	«Запам'ятай ім'я», «Тік-так», «Хвіст дракона», «Самопредставлення», «Хто я?», «Завершення»	45 хв.
2	Тривожність, відійди	Емоційна сфера	«Не подобається – подобається», «Витівник», «Дихання», «Репетиція», «Подаруй усмішку»	35 хв.
3	Слухасмо свої емоції	Емоційна сфера	«Сонячні зайчата», «Коли я...», «Угадай емоцію», «Перетворення», «Розслаблення в позі морської зірки»	45 хв.
4	Наші емоції	Емоційна сфера	«Привіт», «Покажи емоцію», «Відзеркалення емоційного стану», «Скульптура», «Квітка»	45 хв.
5	У світі емоцій	Емоційна сфера	«Мій настрій», «Чарівний мішечок», «Малюємо злість», «Веселка»	35 хв.
6	Пізнайко	Емоційна сфера	«Зустріч», «Скрина того, що мене засмучує», «Почуття тварин», «Молекули», «Лимон»	45 хв.
7	Ми зможемо	Вольова сфера	«Привітання з сусідом праворуч», «Малювання прапорців», «Графічний диктант», «Домалой візерунок», «Протилежності на малюнках», «Я – вітер»	40 хв.

8	Я володію собою	Вольова сфера	«Мій настрій сьогодні», «Опануй себе», «Знайти малюнок-двійник», «П'ятий зайвий», «Уважність до інших», «Скинь утому»	40 хв.
9	Я це вмю	Вольова сфера	«Доброго дня!», «Я сиджу спокійно», «Я можу тримати руку», «Чотири стихії», «Розфарбуй фігури», «Водоспад»	40 хв.
10	Навчасомся жити без тривожності	Емоційна сфера	«Привітаймося», «Зруш камінь», «Позбавлення від тривоги», «Будиночок», «Учимося розслабитися», «Ми з тобою схожі тим, що...»	45 хв.
11	Дзеркало емоцій	Емоційна сфера	«Привітання», «Мій найщасливіший день», «Наші емоції», «Скинь утому», «Дзеркало»	40 хв.
12	Завершення	Повторна діагностика компонентів особистісної сфери		45 хв.

До дослідження залучено учнів 7–8 класів. Заняття охоплюють різноманітні вправи, арттерапевтичні елементи, ігри та психогімнастичні елементи.

Під час першого заняття «*Знайомимося, граючись*», виконуючи вправу «Запам'ятай ім'я», учасники в колі передають м'яч і називають своє ім'я, поки м'яч не опиниться у психолога. Виконуючи вправу «Тік-так», учасникам потрібно познайомитися зі своїми сусідами ліворуч і праворуч. Виконуючи вправу «Представлення», дітям потрібно з аркуша обірвати фігурку людини, не використовуючи ножиці, а на руках, ногах і голові вписати інформацію про себе, яку запропонував психолог. Виконання вправи «Хто я?» передбачає написання п'яти відповідей на питання «Хто я?». Під час психогімнастичної гри «Хвіст дракона» учасники стають один за одним та уявляють себе частиною «хвоста дракона». Перший учасник намагається спіймати останнього в колоні.

Заняття № 2 спрямоване на роботу з тривожністю. Підлітків просять написати, що їм подобається у школі та вдома, що не подобається у школі/ вдома, що подобається та не подобається взагалі в житті (вправа «Не подобається – подобається»). Виконуючи вправу «Репетиція», психолог пропонує учасникам пригадати ситуацію, яка викликає в них тривогу. Потім програти цю запропоновану ситуацію. А під час виконання вправи «Вітівник» кожен учасник повинен пригадати веселу гру та провести її в групі. Дихальна вправа «Повітряна куля» спрямована на зняття м'язового напруження, а «Подаруй посмішку» – на завершення корекційної роботи та підтримання позитивної атмосфери взаємодії.

Третє заняття охоплює вправи на корекцію та розвиток емоційної сфери підлітків, а також на підвищення рівня їхнього емоційного інтелекту. Під час виконання вправи «Сонячні зайчата», учні утворюють коло, один із них грає роль сонечка. Гра триває доти, доки в ролі сонечка не спробують себе всі діти. Вправа «Коли я...» відбувається у два етапи. На першому етапі діти почергово називають будь-яку емоцію. На другому – психолог промовляє: «Коли я..., то відчуваю...», і кидає м'яч учасникам, які мають назвати емоцію. Виконуючи вправу «Угадай емоцію», діти за допомогою заздалегідь підготовлених карток з емоціями повинні зобразити подану емоцію, використовуючи лише міміку та пантоміміку, інші учасники мають відгадати про яку емоцію йдеться. Виконання вправи «Перетворення» передбачає за допомогою міміки та жестів виявляти своє ставлення до учасника, який щоразу приміряє на себе різні ролі. І насамкінець вправа «Розслаблення в позі морської зірки» спрямована на зняття психологічної та м'язової напруги, залучає уяву.

Заняття № 4 також передбачає корекцію емоційної сфери. Ведучий роздає учасникам картки з різними емоційними станами. Учасникам потрібно сказати «Привіт!» із написаною емоційною реакцією. Під час виконання вправи «Покажи емоцію» діти виходять у центр кола та відтворюють емоційні стани, зображені на запропонованих картках. Решта учнів відгадує їх. Виконуючи вправу «Віддзеркалення емоційного стану», один з учасників повинен продемонструвати емоційний стан, який зобразив інший учасник. У вправі «Скульптура» учасники стають «глиною» та «скульптором». «Скульптор» без слів має на «глині» зобразити емоції, які запропонував психолог. Вправа «Квітка» спрямована на зняття емоційної напруги.

На занятті № 5 «У світі емоцій» під час виконання вправи «Мій настрій» учасники вітаються зі своїми сусідами та почергово розповідають про власний настрій сьогодні. Вправа «Чарівний мішечок» передбачає «викидання» своїх негативних емоцій в мішечок, а потім віднесення їх до смітника. З іншого мішечка потрібно взяти позитивні емоції. За допомогою арттерапевтичної техніки «Малюємо злість» учні малюють злість, як вони її уявляють, або людину, до якої вони відчувають злість, а потім за командою психолога рвуть цей аркуш на маленькі частини та викидають до смітника, тим самим позбуваючись її. За допомогою вправи «Веселка» учасники знімають напругу.

На наступному занятті з умовною назвою «*Пізнайко*» ведучий пропонує учасникам утворити два кола й почергово вітатися один з одним відповідно до варіантів, які запропонував психолог (вправа «Зустріч»). Під час арттерапевтичної вправи «Скриня того, що мене засмучує» учасники уявляють скриню, у якій вони можуть зачинити все, що їх засмучує. Потім важливо промалювати цю скриню та ті ситуації, предмети й осіб, які засмучують. Виконуючи вправу «Почуття тварин», діти діляться на групи по 3 учасники.

Потім визначають, хто стане 1, 2 та 3 гравцем. Перший гравець повинен задумати тварину, другий – будь-яку емоцію, а третій зобразити цю тварину із загаданою емоцією. Інші учасники мають здогадатися, яку тварину й емоцію їм демонструють. Вправа «Молекули» передбачає невербально виявляти певні емоції один до одного, рухаючись кімнатою. Коли ведучий промовляє слово «камінь» – учасники зупиняються та зосереджуються на емоціях, у випадку «рух» – учасники рухаються далі, зображаючи емоційний стан. Вправа «Лимон» спрямована на зняття м'язового напруження та розслаблення учасників.

Заняття № 7 з умовною назвою «*Ми зможемо*» охоплює вправи на розвиток вольових якостей підлітків. Передовсім учні виконують вправу «Привітатися з сусідом праворуч», де вони по чергово вітаються з сусідом праворуч, називають його ім'я та посміхаються йому. Гра відбувається по колу. У вправі «Малювання прапорців» школярі повинні намалювати прапорці згідно зі встановленими вимогами. Учні мають перед собою приклад, який створив психолог. Результатом виконання вправи «Графічний диктант» є намальовані візерунки відповідно до інструкції психолога. Інструкцію сприймають на слух, без наочного прикладу виконання. У вправі «Домалюй візерунок» треба діяти за правилом, виконуючи зазначений ведучим візерунок, який містить послідовне з'єднання деталей. А під час виконання вправи «Протилежності на малюнках» потрібно знайти відмінності на поданих малюнках. Вправа на ауторелаксацію «Я – вітер» спрямована на зняття напруження.

Восьме заняття «Я володію собою» охоплює інтерактиви на формування вольових зусиль. У вправі «Мій настрій сьогодні» учні повинні домалювати заготовлений портрет відповідно до сьогоднішнього настрою, а також розфарбувати малюнок. Вправа «Опануй себе» полягає в навчанні прийому самозаспокоєння та саморегуляції поведінки й емоційних виявів. Вправа «Знайди малюнок-двійник» передбачає пошук серед запропонованих малюнків ідентичного, а вправа «П'ятий зайвий» – пошук зайвого предмету серед низки запропонованих. Під час виконання вправи «Уважність до інших» один з учнів сідає спиною до учасників та описує поведінку іншого члена групи впродовж всього дня. Вправа триває, доки не буде описана поведінка кожного учасника. Вправа «Скинь утому» спрямована на зняття напруження та розслаблення.

Заняття № 9 «Я це вмю» учні розпочинають із вправи «Доброго дня!». Учасники утворюють коло та посміхаються сусіду праворуч, говорячи «Доброго дня!». Потім вправу потрібно повторити в зворотному порядку. Виконуючи вправу «Я сиджу спокійно», учасникам потрібно сісти на крісло, максимально розслабити м'язи тіла та перебувати в цьому стані 5 хвилин. Далі учасники повинні сісти прямо, розслабити плечі, витягнути праву руку в правий бік на висоту плеча. Повернути голову праворуч і повернути руку так, щоб долоня була донизу. Погляд варто зосередити на руці. Потрібно перебувати в такому положенні хвилину, стежити за тим, щоб рука не тремтіла й була розслаблена. Теж саме виконати і для лівої руки (вправа «Я можу тримати руку»). Вправа «Чотири стихії» спрямована на виконання чітко поставлених завдань. Вона дає змогу пропрацювати довільну поведінку та саморегуляцію. Виконуючи вправу «Розфарбуй фігури», учні довільно розфарбовують різні геометричні фігури. Особливу увагу варто звертати на старанність виконання вправи. Вправа на релаксацію «Водоспад» спрямована на зняття напруги, заспокоєння та розслаблення.

Заняття № 10 «Навчаємося жити без тривожності» розпочинається із вправи «Привітаймося». Діти повинні хаотично рухатися по кімнаті й за сигналами ведучого вітатися заздалегідь обговореними способами. Вправа «Зруш камінь» передбачає навчання навичок керувати власним гнівом, а також зниження рівня тривожності. Дітям потрібно уявити великий камінь і спробувати зрушити його з місця. Вправа «Позбавлення від тривоги» спрямована на зняття тривоги, неспокою, напруження. Виконуючи вправу «Будиночок», основну увагу приділяють пальчиковій гімнастиці та дихальній техніці. Під час виконання вправи «Вчимося розслаблятися» дітям треба виконувати задані дії, спрямовані на вироблення навичок саморегулювання. Далі, виконуючи вправу «Ми з тобою схожі тим, що...», учасники створюють два кола: внутрішнє та зовнішнє. Учні в зовнішньому колі говорять: «Ми з тобою схожі тим, що...», а учасники внутрішнього – «Ми з тобою відрізняємося тим, що...»

Заняття № 11 «Дзеркало емоцій» розпочинається із вправи «Привітання». Учасники повинні вітатися один з одним різноманітними способами, але лише невербально, використовуючи своє тіло. Під час виконання арттехніки «Мій найщасливіший день» діти пригадують і малюють найщасливіший день у їхньому житті, а потім, використовуючи малюнок, розповідають про цей день іншим учням. Для виконання вправи «Наші емоції» потрібно мати набір карток із зображенням різноманітних емоцій. Діти виконують серію завдань із поданими картками. Вправа «Скинь утому» присвячена навичкам саморегулювання та зняття напруження, а вправа «Дзеркало» – розвитку навичок самомотивації та самостимулювання.

Загалом комплекс корекційних занять спрямований на зниження вияву особистісних порушень у підлітків з особливими освітніми потребами, а саме: тривожності, порушень емоційної та вольової сфер.

Повторна діагностика компонентів особистісної сфери відбувалася за допомогою таких методик: 1) тест САН; 2) тест шкільної тривожності Філіпса; 3) методика дослідження вольової саморегуляції А. Зверькова та Є. Ейдмана; 4) шкала тривожності Тейлор.

Висновки. У статті визначено основні напрямки корекційної роботи з підлітками, що мають особливі освітні потреби, спрямовані на особистісну сферу. У таких осіб спостерігаємо труднощі у вольовому регулюванні власних дій та емоційних виявів, а також високий рівень тривожності. Виявлено недостатні знання про емоції людини, форми їх вияву, вольові зусилля та способи активізації.

Подальшими перспективами роботи буде формування адекватних знань учнів про емоційно-вольову сферу особистості, розвиток умінь контролювати власні емоційні вияви та вольову сферу, зниження рівня тривожності, зокрема шкільної, а також подальша післякорекційна діагностика задля перевірки ефективності програми.

Література

1. Арттерапія. *Дитячий психолог: укр. сайт для батьків і дитячих психологів*. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/05/01/арт-терапія>.
2. Дихальна гімнастика для дітей. *Країна українок: укр. портал*. 2019. URL: <https://krainau.com/maty-ta-dytna/dykhalna-himnastyka-dlia-ditei.html>.
3. Донська М. Корекція і розвиток емоційно-вольової сфери дітей старшого дошкільного віку за програмою «Веселка». URL: <http://detkam.in.ua/korekciya-i-rozvitok-emocijno-voleovoju-sferi-ditej-starshogo.html>.
4. Єгорова Г. А. Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із затримкою психічного розвитку. URL: <http://www.divovo.in.ua/programa-z-korekcijno-rozvitkovoju-roboti-korekciya-rozvitku-v2.html>.
5. Ігри по корекції емоційної сфери дітей. Емоційна дитина. *Zdorovii.info: сайм*. URL: <http://zdorovii.info/igri-po-korekciyi-emocijnoju-sferi-ditej-emocijnij-ditina>.
6. Лукманова А. Вправи для зняття тривожності і страху. URL: <http://detkam.in.ua/vpravi-dlya-znyattya-trivojnosti-i-strahu.html>.
7. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб. Вид. доп. та переробл. Київ: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.
8. Коць М. О., Ятчук Т. М. Особливості психологічної корекції емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне: РДГУ, 2018. Вип. 10 / упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова; ред. кол.: Р. В. Павелків, В. І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. С. 85–92.
9. Коць М. О., Ятчук Т. М. Специфіка діагностики емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 51–55.
10. Психокорекційна робота психолога з учнями молодшого шкільного віку. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/3902/86>.
11. Седнева В. О. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку: методичні рекомендації. Миколаїв: ОППО, 2011. 36 с.